

Ordo Missae på svenska av år 1942

1

I »Svenska kyrkans gudstjänst, Bilaga 1: Gudstjänst i dag. Liturgiska utvecklingslinjer» (SOU 1974:67) har professor Åke Andrént gett en redogörelse för innehållet i den mässordning som utarbetades och trycktes av dåvarande kyrkoherden i Söndrum, teol.lic. Knut Peters. Grundstrukturen i denna Ordo Missae bestod av den nya av Konungen stadfästa HB av år 1942. Därtill hade emellertid fogats »en rad tillägg och tysta böner samt ceremoniella anvisningar, som starkt förändrade mässans karaktär». En avgörande roll vid utformandet av denna mässordning, fortsätter Andrént, spelade »den romersk katolska missaletraditionen, som i många fall ansågs utgöra en huvudstomme i den allmänkyrkliga västerländska traditionen och bäst tillvarata kyrkans katolicitet». På 1950-talet hette det t o m, att Ordo Missae och dess efterföljare innehöll böner av »kyrkans största män». Frågan är emellertid, huru bönerna i Ordo Missae förhåller sig till »kyrkans klassiska, av alla tillfälliga riktningar oberoende tradition».¹ För att besvara denna fråga är det nödvändigt att först fastställa den mässordning, varifrån dessa böner hämtats. Härvid visar det sig, att dessa böner visserligen hör hemma i den medeltida missaletraditionen men att innehållet bestämts av den kritik som utgick från Erasmus och hans lärjungar, Zwingli och Ökolampadius, samt från de evangeliska reformatorerna med Luther i spetsen.

¹H. Blennow, Hur Eginostiftelsens Missale kom till (Kyrkotankar. En bok om kyrklig förnyelse, 1958) s. 140.

Enligt de svenska reformatorerna, Laurentius Andreae, Olavus och Laurentius Petri, skulle gudstjänsten och de kyrkliga handlingarna förrättas på modersmålet. Motiveringen härför var, att Gud som skapat alla tungomål »vill ock i alla tungomål lovad och prisad varda». Eftersom Gud icke har anseende till person, föraktar han icke »mera vårt tungomål än andra», skrev Olavus Petri. Latinet som kultspråk var i Sverige »en galenskap för både Gud och människor». Samtidigt riktade reformatorerna en mycket ingående kritik mot den medeltida mässans både innehåll och utformning. Kritiken gällde främst mässoffret, helgon- och Mariakulten och de många ceremonierna. Om de sistnämnda heter det, att de ceremonier som icke Kristus utan människor »tillagt hava, må man väl förvandla efter lägligheten som i förtiden ock ofta skett är . . . Förty det människor hava stiftat, det må människor ock förvandla efter lägligheten.»²

Sedan borgmästare och råd i Stockholm och möjligen några andra städer infört och i Stockholm 1530 påbjudit den av Olavus Petri författade mässordningen, uppstod mycket snart en hård strid om denna mäsja, som till innehållet icke ansågs »kristlig». Dessutom var det varken rätt eller tillbörligt, att den förrättades på modersmålet. Dalkarlarna förklarade 1531, att de varken ville höra talas om eller

²Då framställningen i denna uppsats om införandet av svensk mäsja, tillkomsten av Linköpingsmässan av år 1536, dess innehåll och förhållande till medeltida tradition och reformatorerna bygger på den utförligare framställningen i Missa Lincopensis. En liturgihistorisk studie (1941), hänvisas här en gång för alla till detta arbete.

tillåta en sådan mässa. Reformkatolikerna under ledning av de båda domprostarna i Skara och Linköping, Sven Jacobi, Gustav Vasas förutvarande kansler och sedermera biskop i Skara, samt juris doktorn Johannes Magni med tiden Hans Brasks efterträdare på biskopsstolen i Linköping, delade visserligen reformatörernas krav, att predikan skulle vara biblisk och icke handla om »järtecken, människodikt och fabler» som det hette i Västerås 1527. Mässan däremot skulle liksom förut förrättas på latin.

Bruket av Olavus Petris mässa skulle emellertid vara frivilligt. Ingen präst skulle tvingas att hålla mässan på svenska. »Onödd och otvingad», skrev Olavus Petri, »måste man detta hava, så framt det skall göra frukt.» Den som önskade mässan på modersmålet måste dock få det, »så framt man icke ville förhålla [= undanhålla] honom det som man honom för Gudi pliktig är». Om sin HB skrev Olavus, att han icke ville tvinga någon att använda den. Den som »vill bruka detta sättet, han må det göra . . . Den detta sättet icke behagar, han göre ett bättre. Jag ser det gärna.» Han krävde dock, att bönerna icke skulle strida mot den heliga Skrift. Vid riksdagen i Strängnäs 1529 efter västgötaherrarnas uppror samma år erhöill frivillighetsprincipen kunglig sanktion. Där den svenska mässan införts, hade konungen icke haft med frågan att skaffa. Vederbörande hade härvid handlat, »eftersom de menade sig kunna försvara det med Guds ord». Över Guds ord bekände sig Gustav Vasa »ingen makt hava». Om prästernas äktenskap förklarade konungen vid samma tillfälle, att han icke kunde förbjuda, vad Gud hade lovat. På dalkarlarnas klagomål kunde därför Gustav Vasa svara några år senare: »Så hava vi icke befallt någon att mässa på svenska ej heller efter denna dag tillställa vele utan allenast där de så själva begärt av oss, som är borgmästare, råd och den menige man i Stockholms stad.»

Laurentius Petri, som efter återkomsten

från sina studier i Wittenberg först blev Peder Galles efterträdare som scolasticus i Uppsala och 1531 valdes till ärkebiskop, delade icke helt den förda kultpolitiken. Enligt ärkebiskopen borde de många alltsedan riksdagen i Västerås 1527 utfärdade föreskrifterna om evangelisk predikan följas av liturgiska reformer, eftersom ord och sakrament utgjorde en enhet. Predikan på svenska hörde samman med mässa på svenska och kunde icke som reformkatolikerna menade skiljas åt. Även beträffande ceremonierna hade ärkebiskopen en avvikande mening och vände sig (1538) direkt mot Örebromötets beslut, där en rad medeltida sedvänjor och ceremonier såsom vigvatten, palmvigning, fasta etc. hade bibehållits trots »mycket missbruk och falsk mening» och gets en evangelisk tolkning eller som det hette »den rätta meningen». Erfarenheten hade emellertid enligt Laurentius Petri visat, »att slikt missbruk och avguderi . . . aldrig någon tid återvänder eller avkommer, förrän själva [vig]vattnet nedläggs». Det onda måste uppräckas med rötterna. Missbruket upphävde bruket. Både Gustav Vasa och reformkatolikerna tog emellertid avstånd från ärkebiskopens mera aktiva kultpolitik. I november 1533 ålade därför Gustav Vasa Laurentius Petri att icke utan hans vetskap och medgivande företa någon »reformatio . . . efter att av hastiga reformationer plägar understundom ske förargelse». Varje reform skulle ske med »en god försyn» [= omtanke, försiktighet]. Reformförbudet gällde även domkapitlet, skrev Gustav Vasa, »och desslikest klerkeriet i Uppsala stift, att de må veta, vad de sig efterrätta skola». Tre år efter mottagandet av detta brev kunde dock Laurentius Petri förverkliga sina planer angående kultreformen.

I samband med Gustav Vasas giftermål med Katarina Leijonhufvud, drottningens kröning och vigningen av de båda evangeliska biskoparna, Henricus Johannis i Västerås och Botvid Sunesson i Strängnäs, beslöt ärkebi-

skopen, biskopar och övriga prelater i oktober 1536, att alla präster (»totus clerus») skulle vinnlägga sig om att fira den svenska mässan i alla domkyrkor och åtminstone i de landskyrkor, där så lämpligen kunde ske. Dessutom skulle de följa den svenska handboken vid dop, vigslar och andra förrättningar. Det kan icke råda någon tvekan om att den »swecana missa» och det »manuale swecanum», varom talas i detta beslut, är Olavus Petris mässa av år 1531 och samme författares handbok av år 1529. Genom besluten i Uppsala 1536 hade dessa böcker erhållit kyrklig sanktion. Det var dessa ritual som prästerna i hela landet uppmanades att använda. Avsikten var att åstadkomma den uniformitet som särskilt inskräpts av Gustav Vasa. Kulturreformen skulle nämligen genomföras så, att ceremonier och kyrkseder icke hölls »annorlunda i det ena stiftet och annorledes i det andra». Biskopen i Linköping Johannes Magni, »lärddjurist, slipad diplomat och hänsynslös intrigör»,³ och flertalet medlemmar i hans domkapitel tolkade emellertid beslutet i Uppsala på annat sätt.

2

I skriften »Om kyrkans babyloniska fångenskap» av år 1520 gav Luther de präster som förrättade mässan rådet att icke hänföra ord och böner i kanon till sakramentet utan antingen till själva brödet och vinet som skall invigas eller till sina böner. Två år senare gick reformatorn ett steg längre och uppmanade prästerna i skriften »Von beider Gestalt des Sacraments zu nehmen» att förrätta mässa som vanligt på latin, i vigda kläder, med sång och övliga ceremonier men att i kanon undvika alla ord som syftade på mässan som ett

³H. Schück, *Ecclesia Lincopensis* (1959) s. 542 och 546. Johannes Magnis samtida Johannes Magnus karakteriserade honom med orden: »Vir multa laude dignus.»

offer. I sistnämnda hänseende förelåg icke någon frihet, »sondern es muss und soll abseyen, es erger sich dran, wer da will». Sådana uteslutningar kunde göras utan att menige man märkte det. Den som var så förhärdad, att han icke vill följa detta råd, fick stå sitt eget kast. Även i »Formula missae» (1523) räknade Luther med latinet som mässans språk och förklarade, att hans avsikt icke var att avskaffa mässan utan att rena den från de värsta tilläggen och anvisa ett »usum pium». Med skärpa angreps den avskyrda kanon. Det bör här även tillfogas, att Zwingli »för de svagas skull» ursprungligen hade tänkt att utarbeta en evangelisk kanon i anslutning till den föreliggande men avstod härifrån, då han fann både ordningen mellan bönerna och innehållet i dessa omöjliga.

Tills dato har två mässordningar påträffats som följt Luthers råd och Zwinglis ursprungliga plan att bibehålla de medeltida kanonbönerna och därmed den medeltida mässans struktur men rensa bort allt som hänsyftade på mässan som ett offer samt Maria- och helgonkulten. En sådan mässordning utarbetades och trycktes i Worms 1524. Den upptäcktes emellertid först 1864 tillsammans med flera andra skrifter från 1520-talet. För den liturgiska forskningen blev den dock först känd 1953, då »Die Wormser deutsche Messe» utgavs på nytt och ingående behandlades av professorn i Heidelberg Peter Brunner. Mässans fullständiga titel lyder: »Form und Ordnung der Euangelischen deutzschen Messen/ wie sie zu Worms gehalten wirt.»⁴ Ett årtionde tidigare hade jag publicerat »Missa Lincopensis» (ML) som är utarbetad efter samma princip som mässan i Worms fastän på latin. Något direkt beroendeförhållande

⁴P. Brunner, *Die Wormser deutsche Messe* (Kosmos und Ekklesia, 1953) s. 106 ff. Brunner räknar med att till grund för denna mässa ligger en latinsk reviderad mässordning.

mellan de båda reviderade mässorna föreligger dock icke. Att de följt samma princip framgår klart av ett enda citat ur bönen »Te igitur» i Missale Romanum.

Missale Romanum

supplices, rogamus ac petimus, uti accepta habeas et benedicas haec + dona, haec + munera, haec + sancta sacrificia illibata.

Wormsmässan

bitten vnd begeren wir vndertheniglich . . . du wöllest diss dein brot vnd wein anschawen, gesegnen vnd bene + deien.

ML

supplices te rogamus ac petimus, vti super hunc panem + et vinum + tuam bene + dictionem effundere digneris.

Några kommentarer till de anförda citaten torde icke vara behövliga.

I sin utredning beklagar Brunner, att Wormsmässan som han betraktar som en motpol till Luthers tyska mässa icke kom att spela någon roll i den liturgiska utvecklingen i Tyskland under reformationstidevarvet. Han hoppades emellertid, att den skulle få en uppgift i samtiden som ett beaktansvärt vittnesbörd »aus der Frühzeit evangelischer Gottesdienstgestaltung». Om så blivit förhållandet, skall icke här beröras. Då emellertid ML spelat en betydande roll i den liturgiska utvecklingen i Sverige fram till det nya Missale Romanum av år 1969, skall jag efter denna utflykt återvända till Linköpingsbiskopens och hans domkapitels åtgärd efter mötet i Uppsala i början av oktober 1536.

Med anledning av nämnda mötes beslut utfärdade Johannes Magni och domkapitlet den 5 november 1536 en cirkulärskrivelse till stiftets präster med en redogörelse för de vid mötet i Uppsala fattade besluten. Med denna

skrivelse följde även den mässordning som jag betitlat »Missa Lincopensis». Denna mässa är en reviderad medeltida latinsk mässa enligt den liturgiska traditionen i Linköpings stift.

Den är en stiftsmässa, anbefalld av biskop och domkapitel i Linköping. Vid revisionen har författaren tagit mycket stor hänsyn till reformatörernas kritik av den medeltida mässan. Denna är icke ett offer utan en åminnelse av Kristi lidande och död, »commemoratio passionis Christi». Om den nyskrivna bönen »Secreta» heter det, att den enligt den evangeliska läran, »secundum evangelicam doctrinam», kunde användas i alla mässor, medan nästan alla andra secretaböner talade om mässan som ett offer, vilket stred mot den gudomliga Skriftens renhet och sanning, ty enligt Lk 22:19, Mt 26:26, 1 Kor. 11:24 och Hebr. 10:10 är mässan icke ett offer, »sacrificium», utan »Christi testamentum et memoria sue salutifere passionis». I likhet med både Erasmus och Luther räknar dock författaren med Kristi reala närvaro i nattvarden. I bönen, »Memento etiam», konstaterar författaren, att Skriften icke talar om någon förbön för de döda. En ledande princip för författaren var tydligen, att man icke skulle ändra på den medeltida mässans struktur men väl på själva innehållet i de olika bönerna. De gjorda ändringarna har i stor utsträckning hämtats från Skriften, varvid Vulgatas text korrigerats med ledning av Erasmus' latinska översättning. Genom tillägg, ändringar och strykningar har ML fått en påfallande skriftenlig karaktär. De inledande orden »Officium misse quod cum scriptura quadrat» ger en god karaktäristik av ML. Om Wormsmässan är en evangelisk, skriftenlig mässordning på tyska och beroende både av Kaspar Krantz »Von der evangelischen Messe» (1522) och Luthers »Formula Missae» (1523), är ML en skriftenlig mässordning på latin och står den medeltida traditionen betydligt närmare än Wormsmässan. Den är vidare helt självständig i förhållande till Luthers och

Olavus Petris mässordningar. ML är för att citera professor Leonard Fendt »ein Kleinod vor — oder neben — lutherischer Art». Den är kort sagt ganska typisk för de svenska reformkatolikerna som ivrigt hävdade kravet på bibehållandet av alla gamla ceremonier. Det i ML flera gånger förekommande uttrycket »solito more» är utmärkande för ML. De vidtagna ändringarna har framtvungats av dogmatiska skäl. Den medeltida mässans struktur och dess ceremonier har bibehållits.

Då biskopen och domkapitlet i Linköping trots Uppsalamötets beslut utfärdade en egen mässordning på latin berodde detta säkerligen på den tidigare förda och motiverade kultpolitiken. Ingen skulle ju tvingas att använda Olavus Petris mässa. Så länge Gustav Vasa icke hade ändrat åsikt och direkt påbjudit någon viss mässordning, ansåg sig biskopen och domkapitlet i Linköping oförhindrade att enligt medeltida tradition utfärda en särskild mässordning för Linköpings stift. De anvisningar som meddelades i cirkulärskrivelsen till stiftets präster angående språket bekräftar det sagda. ML kunde, hette det i cirkulärskrivelsen, förrättas på svenska, om någon församling (»populus») så krävde eller önskade det. Om initiativet utgick från prästen, var förutsättningen, att folket icke gjorde något motstånd. Under dessa omständigheter kunde ML celebreras på modersmålet »sine omni resistentia aut quavis reprehensione nostra aut capituli nostri», slutade skrivelsen. ML hade härmed anbefallts men icke påbjudits. Översättningen fick prästerna själva ombesörja.

Någon betydelse för den liturgiska utvecklingen i Sverige fick inte ML. Den förblev okänd i nära 400 år eller till 1932, då jag påträffade det enda nu kända exemplaret i en handskriftsvolym i Stifts- och läroverksbiblioteket i Linköping. ML publicerades dock först 9 år senare eller 1941. Redan före tryckningen hade jag underställt texten och den bifogade utredningen den liturgiskt kunnige

kyrkoherden Knut Peters. I »Svenskt gudstjänstliv» publicerade sedan Peters i september 1942 en recension av undersökningen. Han ansåg ML höra till de intressantaste fynd »som den liturgiska forskningen i vårt land gjort på länge». Enligt Peters hade författaren till ML »med största möjliga pietet för sin romerska förebild» förenat »en stark känsla för evangelisk kristendomsuppfattning och god liturgisk smak». ML torde kunna sägas vara, fortsätter Peters, »ett ovanligt sympatiskt utslag av de reformistiska idéer som i icke ringa utsträckning behärskade den utgående medeltidens kyrkomän». Då ML var »en i evangelisk anda verkställd bearbetning av den romerska mässan», ansåg Peters det beklagligt, att ML aldrig fick spela någon roll i den liturgiska utvecklingen inom vår kyrka och tillfogade: »Här hade funnits mycket att tillvarata, som kunde räddat oss från den torftighet som med Olavus Petris Svenska Mässa segrade i svenskt gudstjänstliv.» Till sin recension fogade Peters en svensk översättning. Denna motiverades med att ML var »värd att bli bekant även utanför de liturghistoriskt intresserades led. För en präst som önskar meditera mässan — vare sig hemma eller uppe vid kyrkans altare — kan denna mässordning erbjuda en önskvärd omväxling», framhöll Peters.

På inrådan av utgivaren av »Svenskt Gudstjänstliv», kyrkoherden i Söderköping Arthur Adell, bad Peters, att jag skulle granska översättningen av ML. Så blev också fallet och Peters tog enligt egen uppgift mina förslag »på nästan alla punkter». I september 1942 sände Peters till Adell »manus till Missa Lincopensis» i svensk översättning. Denna översättning trycktes omedelbart i »Svenskt Gudstjänstliv».

Då ML enligt Peters kunde användas av de präster som önskade »meditera mässan . . . hemma eller . . . vid kyrkans altare», hade den kompletterats på de punkter, där endast be-

gynnelseorden angavs. Ursprungligen hade Peters dessutom avsett att komplettera sin »meditationsmässa» [= ML] med ett särskilt bihang och i detta medta böner och texter för »sådana där mera apokryfiska dagar». ⁵ Något sådant bihang kom dock icke att tryckas i »Svenskt Gudstjänstliv». Anledningen härtill var följande.

Hösten 1942 fick Sverige en ny mässordning. Denna stadfästes av Konungen den 16 oktober 1942 och skulle tas i bruk första söndagen i advent. Vid denna tidpunkt var Peters helt upptagen med arbetet på det av C W K Glerup planerade Missalet. Den 2 januari 1943 skrev han, att arbetet med detta Missale helt hade lagt beslag på hans tid och intresse. Några veckor senare var emellertid allt färdigt »utom den särskilda Ordo Missae». »Meditationsmässan» hade blivit »en särskild Ordo Missae».

Då sistnämnda brev skrevs den 24 januari 1943, hade Peters besökt dåvarande pastorsadjunkten i Danderyd Lars Lindhagen och kyrkoherden i Osby teologie doktor Gunnar Rosendal. Både Peters, Lindhagen och Rosendal var tydligen ense om att 1942 års officiella mässordning redan var ett passerat stadium i restaurationsarbetet. Vad som behövdes var, som det hette, en mässordning som hade framtiden för sig och som icke präglades av den »torftighet som med Olavus Petris mässa segrade i svenskt gudstjänstliv».

Efter återkomsten från Osby sände Peters sin Ordo Missae till Rosendal och bad denne att »nagelfara allt så grundligt som möjligt» och fortsatte: »Särskilt skulle det vara roligt att få Ordo Missae någorlunda skaplig.» Peters frågade samtidigt, om icke själva mässordningen borde föregås av en »preparatio med böner för mässkrudens påtagande m m».

Av den färdiga mässordningen framgår att svaret blev jakande. I Ordo Missae skulle liksom under medeltiden ingå en preparatio ad missam med böner för mässkrudens påtagande. Till programmet hörde också, att den nya mässordningen eller »Ordo Missae» skulle ingå i ett antal exemplar av det »Missale för svenska kyrkan innehållande ordningen vid den offentliga gudstjänsten jämte kyrkoårets evangelier och epistlar» som på nyåret 1943 utkom på C W K Glerups förlag.

Att i detta Missale infoga en Ordo Missae på 40 sidor var dock icke så enkelt. I brevet till Adell den 24 januari 1943 skrev Peters om sina mödor: »Jag vet inte, hur många gånger och på hur många olika sätt den [= Ordo Missae] har varit ombruten. Men jag tror, att den estetiskt sett blir det bästa i hela Missalet. Hoppas emellertid, att den skall kunna tryckas i slutet av denna vecka eller början av nästa.» Problemet löstes till slut så, att själva Ordo Missae placerades i Missalet med särskild paginering (I*—XXII*) mellan s. 32* och 33* och utan arkpaginering. Det sista partiet av Ordo Missae placerades efter böndagarna på s. 84*—101* under arkpagineringen 6 a och 6 b. I slutet av februari 1943 hade Peters det nya Missalet med Ordo Missae i sin hand.

Såsom André³n påpekat, utgöres huvudstommen i Ordo Missae av ritualet i HB av 1942. Till detta har emellertid fogats ett flertal böner, en rad ceremoniella anvisningar och en utvidgning av kyrkoåret. Nyheterna i Ordo Missae skall här något belysas, varvid början göres med de tillfogade bönerna och deras ursprung.

Då prästen under Ingångspsalmen kommit till altaret knäböjer han i tyst bön och håller sedan skriftetalet. Under Gradualpsalmens sista del kan prästen, heter det, bereda sig till Evangeliets läsning med bönen, »O Gud, du som med ett glödande kol». Sedan prästen under Offertorium eller som detta moment heter i den svenska HB Tillredelsepsal-

⁵De brev som anförts i det följande finns i original eller fotokopior i författarens ägo.

ORDO MISSAE

Herrens Heliga Nattvard firas i Svenska Kyrkan antingen i samband med predikan, **MISSA SOLENNIS**, högmässa, eller ock utan predikan, **MISSA FERALIS**. Högmässa utan Nattvard kallas **HÖGPREDIKAN**, Missa sicca.

Vid **MISSA SOLENNIS** kan skriftermålet antingen infogas som ett led i mässan eller förrättas som en självständig akt före mässans begynnelse. Här följer ordningen för den Heliga Nattvardens firande, då skriftermålet infogas i högmässan. För det självständiga skriftermålet hänvisas till sid. 36 samt för högmässans begynnelse, när detta användes, till sid. XIX*.

MISSA FERALIS kan firas antingen på ett enklare sätt och omfattar då endast mom. 1, 2, 17—24 här nedan, eller på ett rikare sätt och omfattar då mom. 1—10, 17—24.

HÖGPREDIKAN begynnes så som säges å sid. XIX*. I fråga om mom. 4—16, 25—27 följes samma ordning som i Missa Solennis.

Före mässans begynnelse vidtagas i sakristian alla erforderliga förberedelser. Kalk och patén ställas mitt på sakristians altare och höljas med ett kalkvelum, helst i dagens färg. Överst lägges corporalet inlagt i sin bursa. Prästen kläder sig i *vanlig skrud* och *prydnad*.

När prästen påtager sig de särskilda delarna av skruden, kan han bedja följande böner.

AVKLÄD MIG, HERRE, den gamla människan med hennes gärningar och ikläd mig den nya, som är skapad till likhet med dig i sanningens rättfärdighet och helighet. Amen.

Till alban:

ALLSMÄKTIGE, EVIGE GUD, låt mig, avklädd all orättfärdighet och iklädd helighetens vita klädnad, få följa dig in i det rike, där den sanna glädjen är. Amen.

Till stolan:

HERRE, lägg på mina skuldror ditt ok, och lär mig att din börda är lätt. Gör mig mild och ödmjuk av hjärtat. Amen.

Till gördeln:

OMGJORDA MIG, HERRE, med sanningen och gör min väg ostrafflig. Amen.

Till mässhaken:

KLÄD MIG, HERRE, såsom din utvalde, din helige och älskade, i hjärtlig barmhärtighet, godhet, ödmjukhet, saktmod och tålmod. Amen.

men blandat »några droppar vatten i vinet», beder han tyst bönen, »Kom, du evigheternas Konung», där sista delen är hämtad från Petrus' första brev 2:4 f. Enligt HB av 1942 kan efter Fader vår »en kort stunds tystnad följas för stilla bönen». I Ordo Missae ingår också två tyst lästa böner efter Fader vår, »I lydnad för» och »Tänk, o Herre». Under eller efter Agnus Dei kan prästen tyst bedja bönen, »Herre Jesu Kriste». I samband med prästens kommunion meddelas en rad korta böner, då prästen mottager sakramentet, då han lyfter paténe, då han tager »hostian» och kalken

och efter den egna kommunionen. »När de heliga kärnen efter utdelandet åter ordnats», beder prästen stilla en bön. Utmärkande för de här nämnda tyst lästa böner och deras plats i ritualen är, att de har sin motsvarighet i den medeltida katolska men icke i evangelisk svensk tradition. Frågan är nu, om Peters själv utarbetat dessa böner eller översatt dem från något medeltida missale eller hämtat och eventuellt bearbetat dem från annat håll. En jämförelse mellan böner i ML av 1536 och Ordo Missae ger svaret.

ML

Besök och rena, o Herre, våra hjärtan och samveten, så att din Son, vår Herre Jesus Kristus, i oss må finna en beredd boning, då han kommer med alla sina helgon.

Kom, Heliggörare, allsmäktige, osynlige, evige Gud och sänk din välsignelse över detta bröd och vin, som blivit berett till åminnelse av din älskade Sons testamente. Ty såsom han bjöd oss att upprepa detta så ofta det gjordes oss behov för att hava honom i hugkomst, som offrade sig på korsets altare åt dig, sin Fader, så förlåna i nåd då vi motaga detta, att tron förökas och våra samveten, som äro tyngda av våra synders myckenhet, stärkas.

Ordo Missae

Rena, o Gud, våra hjärtan och samveten, så att din Son, när han kommer till oss, må i våra hjärtan finna en beredd boning.

Kom, du evigheternas Konung, som är den oförgänglige, osynlige, ende Guden, kom med din Helige Andes kraft och välsigna och helga detta bröd och vin som fram bäres till din älskade Sons, Jesu Kristi, åminnelse. Drag oss till honom, den levande stenen, som väl av människor är förkastad men inför dig är utvald och dyrbar. Låt oss såsom levande stenar uppbyggas på honom till ett andligt hus, så att vi bliva ett heligt prästerskap, som kan bära dig andliga offer, vilka genom honom äro välbehagliga inför dig.⁶

⁶Se ovan s 26.

O Herre Jesu Kriste, ditt dyrbara blod som du utgjutit till världens frälsning tvär mitt hjärta rent från syndens smitta, stärker min tro och bevarar min själ till evigt liv. Amen.

Herre Jesu Kriste, låt ditt dyrbara blod som du utgjutit till världens frälsning tvär mitt hjärta rent från syndens smitta, stärka min tro och bevara min själ till evigt liv. Amen.

Låt oss, Herre, i rent hjärta bevara vad vi med munnen hava undfått, och låt det så frälsningsbringande mysteriet lända oss till evig frälsning. Amen.

Bevara i beständig godhet, helige Herre Fader, ditt folk, som förlitar sig allenast på din barmhärtighet, led mildeligen deras hjärtan till dig och uppfyll dem med din faderliga välsignelse, så att de bliva fasta i den sanna tron och brinnande i goda gärningar. Genom Jesus Kristus, vår Herre.

Låt oss, o Herre, i rent hjärta bevara vad vi med munnen hava undfått och låt ditt hälsobringande mysterium lända oss till evig frälsning. Amen.

Bevara i beständig godhet, o Herre Gud, ditt folk, som förlitar sig allenast på din barmhärtighet. Led mildeligen deras hjärtan till dig och uppfyll dem med din faderliga välsignelse, så att de bliva fasta i tron och överflödande i goda gärningar. Genom Jesus Kristus vår Herre.

De anförda exemplen visar, att dessa böner hämtats från ML. Detta gäller emellertid om samtliga böner i själva Ordo Missae men de är alla mer eller mindre bearbetade. I bönen före evangeliets läsning, »O Gud, du som med ett glödande kol lät din ängel rena profetens läppar», är de anförda orden hämtade från bönen »Munda cor» i det medeltida Missalet. De böner som i denna mässa följer efter Fader vår och som börjar med orden »I lydnad för» och »Tänk, o Herre» och som slutar med hostians brytande, motsvarar i den medeltida kanon och ML bönerna »Unde et memores» (»I följd härav, o Herre, minnas vi»), »Supplices te rogamus» (»Ödmjukligen bedja vi»), »Memento etiam» (»Tänk även på dina tjänare») och »Nobis quoque peccatoribus» (»Jämväl oss syndare»). I stället för »Supplices te rogamus» införde emellertid Peters som fortsättning på »Unde et memores» och i omedelbar anslutning till »I lydnad för» en helt ny bön.

Då handboksförslaget diskuterades i 1941 års kyrkomöte, väckte kyrkoherden teologie doktor Oskar Krook förslag om att man i stället för den nyskrivna bönen »Lovad vare

du» skulle hämta texten från »De tolv apostlarnas lära» eller Didaché. En sådan bön skulle, framhöll Krook, »ge vår kyrkas nattvardsliturgi just vid dess hjärtpunkt, instiftelseorden, direkt anknytning till det urkristna». Biskop Yngve Brilioth fann det dock »ganska otänkbart att nu återföra den såsom liturgisk bön, särskilt på detta ömtåliga ställe, där stor återhållsamhet både i fråga om utrymme och uttryck är på sin plats». Kyrkomötet följde icke heller Krook.⁷ Först i Ordo Missae infördes en bön om de spridda kornen från Didaché i en svensk högmässa. Liksom HB av 1942 har Peters »Lovad vare du» före instiftelseorden men har tillfogat bönerna »I Lydnad för» och »Tänk, o Herre» efter Fader vår. Den förstnämnda av dessa båda böner avslutas med »Och såsom de spridda kornen förenats till ett bröd . . .». Anledningen till att dessa böner placerats efter Fader vår är givetvis den redan citerade anvisningen i HB

⁷KM 1941: Prot. 5 s. 54 f. och G. Aulén, Högmässans förnyelse (1961) s. 267 ff.

av 1942: »Efter Fader vår må en kort stunds tystnad kunna följa för stilla bönen.»

Då ML liksom fallet ofta var under medeltiden icke innehåller några böner vid skrudens påtagande, torde dessa ha hämtats från Missale Upsalense vetus av år 1484⁸. Av de böner som följer efter skrudens påtagande och som enligt Ordo Missae skulle läsas av prästen och hans medhjälpare återfinns »Aufer a nobis» eller »Borttag från oss» och »Conscientias nostras» eller »Besök och rena, o Herre, våra hjärtan och samveten» i ML. Psalt. 43 har i Ordo Missae utbytts mot Psalt. 84:1–8 och 13 med Psalt. 27:4 som antifon. Prästens syndabekännelse och tillhörande avlösning har uteslutits. Den sista bönen i förberedelseakten i sakristian, »Corda famulorum tuorum», förefaller att vara Peters eget bidrag. Då det gäller kanonbönerna från »Te igitur» och till »Libera nos» med *fractio panis* är beroende av ML och medeltida tradition över huvud taget betydligt mindre än i övriga delar av Ordo Missae.

Sammanfattande kan alltså konstateras, att flertalet nya böner i Ordo Missae av år 1942 är översatta från ML och Missale Romanum. Nattvardsbönerna efter Fader vår är utarbetade i anslutning till Missale Romanum, ML och Didaché. Till sitt innehåll hör sålunda dessa böner ingalunda till någon allmänkyrklig västerländsk tradition. I sin latinska utformning kan de ha lästs i någon eller några kyrkor i Linköpings stift under senare hälften av 1530-talet. På svenska lästes de första gången söndagen den 28 februari 1943

⁸Se E.E. Yelverton, *The mass in Sweden* (1920) s. 5 ff. Om dessa böner se J.A. Ljungmann, *Missarum sollempnia* (1958) 1 s. 341 ff. och H.B. Meyer, *Luther und die Messe. Eine liturgiewissenschaftliche Untersuchung über das Verhältnis Luthers zum Messwesen des späten Mittelalters* (Konfessionskundliche und Kontroverstheologische Studien Band XI, 1965) s. 17 ff.

i Söndrums och Vapnö kyrkor av Göteborgs stift.

De ceremoniella anvisningarna i Ordo Missae inleds med en terminologisk bestämning av de tre olika mässor som denna mässordning räknar med: Missa solennis eller högmässa med nattvard, Missa ferialis eller nattvardsmässa utan predikan och Högpredikan eller Missa sicca dvs mässa utan nattvard. Som Andrén påpekat, är dessa benämningar hämtade från den romerska traditionen. Utmärkande för Ordo Missae är emellertid, att ordet »högpredikan» hämtats från KL av 1686 (II:V), där det dock heter: »Uti högpredikan skall episteln och evangelium sjungas för altaret, helst när den heliga nattvardens sakrament utdelas.» Ordet högpredikan står i KL i stället för ordet högmässa. Från KL av 1686 härrör också bestämmelsen om att prästen skall vara klädd i »vanlig skrud och prydnad» (KL XI:X). Anvisningen om hur prästen skall förfara, om det först välsignade brödet och vinet tar slut, är delvis hämtad från 1686 års KL. Slutorden om att »vad som överbliver skall förvaras på lämplig plats» motsvaras i KL av orden »och vad som överbliver skall förvaras och noga uppsikt havas, att icke något av sådana överlevor till vidskepelse bliver brukat» (XI:X).

Övriga anvisningar om vinets blandande med vatten, om »hostians brytande», om elevation av hostian och kalken, om epistelns och evangeliets läsande från södra respektive norra sidan är allmän romersk och icke evangelisk svensk tradition.

Till medeltida tradition hör också, att Ordo Missae försetts med en kanonbild, utformad som Kristus Konungen, stående på korset och famnande världen. Den är signerad »EABR 42» dvs bokkonstnären Erik Abrahamsson 1942. Denne har svarat för Missalets konstnärliga utsmyckning och för de »gregorianska noterna» med de vackert utformade anfangerna i Ordo Missae. Abrahamsson, som i Missa-

let använt vanlig notskrift, har i Ordo Missae tecknat melodierna med kvadratnoter på femlinjiga system med g-klav och ibland flera fasta förtecken. Enligt Peters har dessa noter »faktiskt gjort denna del till den vackraste i hela boken». Abrahamsson var »framtidens kyrkliga konstnär». I honom hade, hette det, »det ädlaste och bästa i den kyrkliga traditionen förnyats och pånyttfötts för vår tid».⁹

En nyhet är också de tre i slutet av själva Ordo Missae medtagna skrifteförmaningarna. Dessa trycktes samtidigt i första häftet av »Svenskt Gudstjänstliv» 1943. Avsikten med dessa skrifteförmaningar, hämtade från 1811 års HB, Book of Common Prayer och Kirchenbuch für Hessen, var att ersätta skriftetalet med en agendariskt fixerad skrifteförmaning. I Ordo Missae fyllde dessa skrifteförmaningar helt visst en tryckteknisk funktion.

Den andra delen av Ordo Missae som i Missalet börjar på s. 84* bär rubriken: »Evangelier och epistlar på apostladagar och några andra dagar.» Här finns alla apostladagar, de fyra kvatemberdagarna, alla själars dag, martyrdagar och kyrkmässa. Gudstjänsterna på dessa dagar är uppbyggda på följande sätt: Ingångspsalm, Introitus, Kollektbön, Epistel, Gradualpsalm, Evangelium, Offertoriepsalm och Slutpsalm. Psalmerna är hämtade från den svenska psalmboken. Om den nytillkomna prefationen på s. XII* heter det, att den kan brukas »för enskild andakt på martyrdag

gar och alla själars dag». Anvisningen innebär, att prästen på dessa dagar ensam kunde fira nattvardsmässa. Gudstjänsterna på veckans vardagar är uppbyggda enligt samma schema och har följande rubriker: Måndag: Om döden och de döda, Tisdag: Om de kristnas enhet, Onsdag: Om de unga, Torsdag: Om den Heliga Nattvarden, Fredag: Om Kristi kors, Lördag: Om fred.

4

Då Peters den 5 mars 1943 meddelade förslaget, att han »i förra veckan» erhållit de färdiga exemplaren av Missalet »med dess särskilda Ordo Missae», kunde han samtidigt berätta, att han söndagen den 28 februari – Botdagen – hade använt sin Ordo Missae i sina församlingskyrkor »både med och utan nattvardsgång». Han kunde också underrätta sina meningsfränder bland prästerna, till ett antal av omkring 100, om den stora nyheten på liturgi-ens område.¹⁰ I »Rundbrev om kyrklig förnyelse» hette det i mars 1943, att Peters för att tillmötesgå enskilda önskemål »ombesörjt utgivandet av en Ordo Missae, där allt material rörande den Heliga Nattvarden firande sammanförts till en enhetlig mässordning». I anslutning till »den västerländska kyrkans allmänneliga tradition» har böner för prästens enskilda bruk »infogats på sådana ställen, där de kunna användas utan att störande inverka på gudstjänstens förlopp (för förberedelsen i sakristian, under gradualpsalmen, under offertoriepsalmen, under den tystnad som enligt den nya HB kan följa efter Fader vår, vid prä-

⁹Rundbrev om kyrklig förnyelse (1943). I boken »Från mina nittiosex år» (1975) s. 214 skriver G. Aulén om Ordo Missae: »Däremot var jag helt främmande för den handboksedition som utgavs på Gleerupska förlaget med dess inskott av från främmande konfessioner införda böner och likaså för det överdrivna pysslandet med en massa liturgiska småting i rörelser och dräkter. Min position berodde på att jag gärna anknöt till den tidigaste reformatoriska traditionen från Luther samt Olavus och Laurentius Petri som bärare av evangelisk frihet.»

¹⁰»Ordo Missae jämte bihang till evangelieboken» förelåg även i särtryck. Något exemplar av det Gleerupska Missalet med Ordo Missae finns icke på LUB. Prof. Hilding Pleijel har emellertid ställt sitt exemplar till mitt förfogande.

tens självkommunion, under slutpsalmen)». Dessutom ingick »en del praktiska anvisningar rörande ceremonielet» och ett bihang till evangelieboken, »innehållande texter och böner för apostladagarna och kvatemberdagarna samt för Alla själars dag». Trycket var emellertid »ett *privattryck*» och fanns icke i bokhandeln.

Även om Ordo Missae av år 1942 var ett privattryck, kom det, skriver Andréén, att brukas i högkyrkliga kretsar i den officiella gudstjänsten. Man motiverade sin åtgärd med att man i alla partier som lästes högt följde gällande HB. Bland blivande och yngre präster hälsades Ordo Missae med stort intresse. Här var man övertygad om att Ordo Missae hörde framtiden till. Detta intresse ökades även därigenom, att Ordo Missae icke fanns på något bibliotek eller i någon bokhandel. Som professor i ett ämne, i vilket liturgiken utgör en väsentlig del, och som föreståndare för den praktisk-teologiska övningskursen vid Lunds universitet, fick jag ständigt höra talas om en hemlig, bättre och riktigare mässordning än den officiella. Det skulle emellertid dröja ett helt år, innan jag av en ren tillfällighet fick se ett Missale med Ordo Missae och kunde konstatera, att det verkligen fanns en hemlig mässordning.

Då dåvarande biskopen i Växjö Yngve Brilioth var medlem av styrelsen för C W K Gleerups förlag och spelat en viktig roll vid tillkomsten av 1942 års HB, underrättade jag honom om förekomsten av Ordo Missae. Han svarade omgående, att han skulle undersöka saken. På Brilioths förfrågan meddelade förlaget, att det icke direkt haft med tillägget att göra. Bland sina meningsfränder hade Peters till »ett antal av högst 100 tagit upp subscriptions på detta tillägg som sedan framställts som privattryck och icke sålts på annat sätt. Åt abonnenterna har förlaget bundit in tillägget i altarboken. Detta är vår andel i saken.» Tillägget fanns icke i handeln utan endast

»inom den begränsade kretsen av abonnenterna», hette det.

Vid Brilioths besök i Lund i slutet av maj 1944 beslöts, att man skulle begära uppgift av Peters, på vilka som fått tillägget, varefter förlaget skulle tillställa dem en skrivelse, vari man tog avstånd från företaget. På detta sätt hoppades Brilioth, att saken skulle vara utagerad. Sedan Peters översänt abonnentlistan och uppropet, utfärdades den nyssnämnda skrivelsen. Den var av följande lydelse:

»På initiativ av kyrkoherde Knut Peters framställdes för hans räkning till ett antal abonnenter ett tillägg till den från vårt förlag utgivna altarboken Missale för svenska kyrkan. Efter medgivande av förlaget blev detta tillägg bundet tillsammans med Missalet åt de abonnenter som så önskade. Sedan vi emellertid tagit närmare kännedom om detta tillägg, måste vi uttala vårt beklagande av att det fått samma utförande som Missalet samt inhäftats i förlagsbandet till detta så, att den uppfattningen kunnat uppstå, att här föreläge en omgestaltning av de stadfästa hand- och evangelieböckerna.

Sedan vi av kyrkoherde Peters erhållit en förteckning på abonnenterna, önska vi nu härmed rikta en anhållan till Eder att betrakta och behandla Edert exemplar av Missalet med det nämnda tillägget som helt avsett för privat bruk.»

Den 18 juni 1944 skrev Brilioth: »Det vore väl om den Peterska historien vore ur världen.» Att Brilioth såg ganska allvarligt på det här behandlade problemet framgår mycket klart av ett uttalande i hans »Herdabrev till Uppsala ärkestift» av år 1950 där det heter (s. 82 f.):

»Jag vill till den unga högkyrklighetens företrädare rikta en allvarlig, inträngande vädjan att sätta som sitt mål att under bevarande av troheten mot vår äkta tradition göra sitt yttersta för att gagna hela vår kyrka och undvika alla onödiga anledningar till splittring

och anstöt. Därjämte ville jag — och här gäller det ett krav snarare än en vädjan — framhålla, att var och en, som vigts till präst i vår kyrka, i högtidligaste form förpliktat sig till trohet mot kyrkans lag och gällande ordning. Detta gäller särskilt handbokens formulär för den offentliga gudstjänsten. Här ges en frihet i fråga om yttre former, och denna frihet bör icke i onödan beskäras. Men i handbokens texter få icke godtyckliga ändringar företas. Den lagbundenhet, som vi här hittills lyckats bevara, är ett församlingens skydd mot prästerligt godtycke. Den som icke finner den nuvarande ordningen tillfredsställande, har sin fulla frihet att kräva ändring. Men till dess en ändring skett, måste den fastställda ordningen följas.»

De åtgärder som Brilioth vidtog i sitt eget stift Växjö känner jag endast genom hörsägnar och förbigår därför dessa. Hans krav 1950 åtlöddes i varje fall icke.

5

Då Knut Peters utarbetade sin *Ordo Missae*, var han väl medveten om att denna mässordning radikalt skiljde sig från evangelisk svensk tradition. Enligt denna var tysta böner »ett ganska stort missbruk» och utan stöd i den äldsta traditionen. Enhet i ceremonierna hade inskräpts av Gustav Vasa, Georg Norman, Laurentius Petri, kyrkomötena i Uppsala 1572 och 1593, KL av 1686 samt av Brilioth både i Svensk kyrkokunskap (1933 och 1946), i det nyss citerade herdabrevet 1950 och i viss mån även i 1968 års kyrkomöte. Motivering för denna enhet var ofta, »att förändringar i gudstjänsten och själva läran pläga gemensligen taga sin begynnelse av ceremoniers förväxlande och avskaffande». Gärna hänvisade man härvid till Augustinus' ord: »*Ipsa mutatio consuetudinis, etiam quae utilitate adjuvat*

perturbat novitate.» Brilioth hänvisade i sin Kyrkokunskap till KL:s ord om biskopars och kyrkoherdars skyldighet att undervisa allmogen »om den nyttan som en likformighet i gudstjänstens övning med sig haver». I kyrkomötet 1968 hette det: »I liturgiäns väsen ligger ett drag av fasthet.¹¹ Efter Vatikan-konciliet och utgivandet av ett nytt *Missale Romanum* på latin och svenska 1969 blev den förut eftersträfvade uniformiteten på sina håll ett hinder som måste övervinnas, om man ville »förstå gudstjänstens djupare och väsentligare motiv». Endast genom största möjliga rörelsefrihet kunde »halvfärdiga kompromisser» undvikas. Man når inte, heter det, »ett övertygande resultat genom att blanda material av de mest skilda slag».¹²

Även för högkyrkomännen var enhet i ceremonierna och gudstjänsten ett mål men detta bestod i »att närma svenska kyrkans liturgi till allmänlig kristen tradition som ett uttryck för kyrkans katolicitet». De sökte som det heter »anknytning till Kyrkans klassiska, av alla tillfälliga riktningar oberoende tradition». Peters insats blev härvid av banbrytande karaktär och visade vägen. Restaurationsarbetet måste emellertid fortsätta. Peters *Ordo Missae* var, skrev kyrkoherde Hugo Blenow 1958, »ett utkast, som nu prövats i ett tiotal år och som därvid visat sig vara till stor glädje men som också framkallat krav på justeringar på flera punkter». I början av 1950-talet var tiden mogen för en ny mässordning som »på ett legitimt och kongenialt sätt» kompletterade den officiella HB både dogmatiskt och ceremoniellt.¹³ Det blev emellertid icke »den

¹¹C.G. Andrén, *Enhet i kyrkoceremonierna* (Kyrka Folk Stat, 1967). KM 1968: BU: 4 s. 1. Se även biskopsmötets yttrande rörande vissa gudstjänstbruk. Lunds domkapitels cirkulär nr 1196 (1952).

¹²A. Ekenberg, *Svensk Mässa* (1971) s. 5 och 7.

¹³Blenow (1958) s. 135 f.

På följande högtidsdagar: Första söndagen i Advent, Juldagen, Nyårsdagen, Trettondedag Jul, Påskdagen, Kristi Himmelsfärdsdag, Pingstdagen, Heliga Trefaldighets dag, Alla Helgons dag och de årliga Reformations-, Missions- och Tacksägelsedagarna, samt på för viss församling särskild högtidsdag utföres lovsången antingen så att prästen sjunger eller säger:

ÄRA VARE GUD i höjden och frid på jorden, till människorna ett gott behag,

varefter församlingen fortsätter sålunda:
Vi prisar dig, vi tillbedja dig, vi tacka dig för dina under, Herre Gud, himmelske Konung, Gud Fader allsmäktig, Herre, den Allrahögstes enfödde Son, Jesus Kristus, Helige Ande, nådens, sanningens och fridens Ande. Amen, amen, amen.

eller ock intonerar prästen lovsången:

ÄRA VARE GUD i höjden,

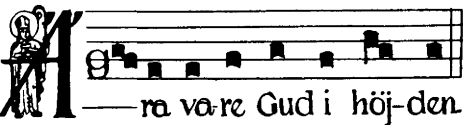
ADVENT—JUL

PÅSK—PINGST

TREFALDIGHETSTIDEN

varefter kören fortsätter:
Och frid på jorden, till människorna ett gott behag. Vi love dig, vi välsigne dig, vi tillbedja dig, vi prise och äre dig, vi tacka dig för din stora ära.

O Herre Gud, himmelske Konung, Gud Fader allsmäktig. O Herre, den Allrahögstes enfödde Son, Jesu Kriste. O Herre Gud, Guds Lamm, Faderns Son, du som borttager världens synder, förbarma dig över oss. Ty du är allena helig, du är allena Herre, du är allena den högste, Jesu Kriste, med den Helge Ande, i Guds Faders härlighet. Amen.

I MISSA FERALIS brukas här ettdera av de sätt som ovan angivits för högtidsdagarna.

6. KOLLEKTBÖN

V. Herren vare med eder.

R. Med dig vare ock Herren.

V. Låtom oss bedja.

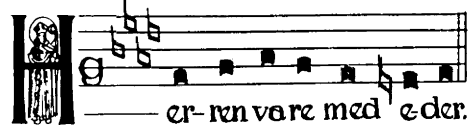
I ALLMÄNHET

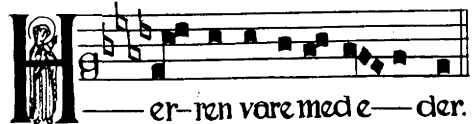
I ALLMÄNHET

FASTAN

FASTAN

I MISSA SOLENNIS beder prästen, vänd mot altaret, dagens kollektbön.

officiella handboken» som kompletterades »på ett legitimt och kongenialt sätt» utan Knut Peters' Ordo Missae av år 1942. Då de anförda orden skrevs 1958, hade fyra år tidigare på Eginostiftelsens förlag kyrkoherde Hugo Blennow utgivit »Den svenska mässan Med förslag till böner för prästens enskilda andakt (Ordo Missae) jämte texter på vardagar och några gamla helgdagar» (1954). Denna mässordning hade utarbetats av en Uppsalakommitté, Arbetsgemenskapen Kyrklig Förnyelse, och förslaget om en ny Ordo Missae hade väckts vid en konferens i Hjelm-seryd våren 1953.

Eginostiftelsens mässordning av år 1954 är endast en kompletterad Ordo Missae av år 1942. Detta gäller både bönerna och ceremonielet. Meningen var också ursprungligen, att denna mässordning skulle tryckas i Lund och även denna gång sammanbindas med det Gleerupska Missalet. Att så icke blev förhållandet berodde dock icke på »Lundateologien» utan på helt andra faktorer som torde ha framgått av det ovan sagda. Redan till det yttre är Eginostiftelsens Ordo Missae helt beroende av förlagan från 1942. Från denna har den förut nämnda kanonbildens hämtats liksom de »gregorianska noterna» med de vackra anfangerna; »den kungligaste av alla stilar», Garamond, återfinns i båda. Typografiskt sett är de båda mässordningarna nära nog identiska.

Vad innehållet beträffar må först påpekas, att samtliga nya böner i 1942 års Ordo Missae på ett undantag när oförändrade medtagits i Eginostiftelsens mässa. Både antalet böner och ceremonielet har dock utökats. Förberedelseakten i sakristian har sålunda kompletterats med ML:s Psalt. 43 eller »Judica me» som denna bön kallas i det romerska missalet. Ett nytt plagg, »amictus», har tillfogats och försetts med en särskild bön vid påklädandet. Av långt större betydelse är emellertid en annan nyhet i Eginostiftelsens mässa av år 1954.

Omkring 1950 hade som André'n påpekat en teologisk nyorientering i allmän kyrklig riktning ägt rum i Sverige. Även offermotivet fick en plats i den evangeliska teologien. Denna nyorientering måste givetvis komma till uttryck i nattvardsmässan. Då det gällde Ordo Missae, var uppgiften enkel nog. En del av de partier i det medeltida missalet som av dogmatiska skäl utmönstrats på 1530-talet skulle nu av samma skäl återinföras på sin gamla plats i mässordningen. I Ordo Missae talades visserligen, hette det nu, om »den kristna gemenskapen, om ätandet och drickandet men ingenting om offermotivet som är det grundläggande för hela Mässan».¹⁴ Den Peterska mässan av år 1942 måste följaktligen kompletteras. För att ge uttryck åt mässoffret infördes därför ett tillägg till bönen »Lovad vare du». Detta tillägg eller denna epikles erhöi följande lydelse: »Sänd ock, o Gud, din Ande över dessa gåvor av bröd och vin, att de må för oss bliva din älskade Sons Lekamen och Blod.» Förebilden är bönen »Qvam oblationem» i Missale Romanum och omarbetningen i ML. Som alternativ till men före bönen »I lydnad för» i Ordo Missae av 1942 infördes dessutom »den uråldriga anamnesbönen» från Ambrosius. Denna bön står mycket nära de vanliga kanonbönerna »Unde et memores» och »Supra quae». Även i Ambrosiusbönen talas om »den rättfärdige Abels, vår patriark och din överstepräst Melkisedeks offer» och om »detta rena och obefläckade, fullkomliga och eviga Offer». Dessutom utökades den nämnda bönen »I lydnad för» med en bön för världskyrkan, för särskilda personer såsom »vår biskop, prästerskapet och diakonatet» och för »dina hädangångna tjänare». Motsvarande böner i det romerska missalet och i ML är »Memento etiam» och »Nobis quoque peccatoribus». Slutet av bönen »I lydnad för» i Ordo Missae omarbetades på följande sätt:

¹⁴ Blennow (1958) s. 136 f.

Ordo Missae

Varkunna dig också över oss syndare, dina tjänare (och särskilt N.N.) och led oss på den rätta vägen, så att vi väl fullborda vandringen och med apostlarna och alla helgon få ingå i din eviga härlighet. Genom samme din Son, Jesus Kristus, vår Herre, . . . vilken lever och regerar med dig och den Helige Ande i en gudom från evighet till evighet. Amen.

Eginostiftelsens mässa

Varkunna dig också över oss syndare, dina tjänare, som hoppas på dig, och värdes giva oss medborgarskap i himmelen med den allra heligaste jungfrun Maria, dina heliga apostlar och martyrer och alla dina helgon; och låt oss alla en gång med dem upptagas i din eviga härlighet. Genom din Son Jesus Kristus, vår Herre. Genom Honom. Med Honom och i Honom tillhör dig Gud Fader allsmäktig och den Helige Ande all ära och härlighet från evighet till evighet. Amen.

Nytt i Eginostiftelsens mässa är vidare, att prästen, när han återvänt till sakristian, tillsammans med sina medhjälpare kan avsluta mässan med att läsa prologen till Johannes-evangeliet, några böner och Gloria Patri. Enligt romersk tradition läser prästen prologen, innan han lämnar altaret.

De ceremoniella anvisningarna om prästens ställning vid altaret och om nattvardselementens placering på detta är flera i Eginostiftelsens mässa än i Ordo Missae och ännu fler i den samma år utgivna skriften »Mässan i bilder» (1954), där det heter, att mässordningen följer »givetvis gällande handbok till punkt och pricka, men på de punkter, där handboken lämnar prästen fritt val ifråga om ett moments utgestaltning, ger det anvisningar, som i möjligaste mån ansluter sig till den svenska gudstjänsttraditionen, som ännu mot 1700-talets slut var levande i Svenska Kyrkan». Andréan anmärker med all rätt: »Formuleringen hade snarast tillkommit för att motivera den nya mässans laglighet. I realiteten presenterades . . . en annan mässa än den av Konungen stadfästa 1942.»

Genom att Peters sammanfört tre olika slags gudstjänster (mässa med predikan, mässa utan predikan och högpredikan eller mässa utan nattvard) i ett formulär var, anmärkte man, uppställningen i Ordo Missae »kanske icke så överskådlig». I Eginostiftelsens mässordning uppdelades därför mässan i fem huvudavdelningar och med denna rubricering: Förberedelse till mässan, Skriftermålet, Ordets gudstjänst, Nattvardsmässan, Tacksägelse efter mässan. Till skriftermålsavdelningen fördes samtidigt bönen från förberedelseakten i Peters' mässordning »Rena, o Gud, våra hjärtan och samveten». Om det härefter följande skriftermålet heter det i anvisningen: »Då omständigheterna fordra, att en mycket kort skrifteförmaning användes, föreslås något av följande alternativ.» De tre alternativen är i Eginostiftelsens mässa hämtade från helt andra källor än Peters', nämligen från Olavus Petri, 1 Joh. 1:8–9 och den svenska HB.

Då det gäller avdelningen »Texter på vardagar och på några gamla helgdagar» har Eginostiftelsens mässa för »den som önskar

rikare omväxling i vardagsmässornas texter och därvid önskar följa det gamla kyrkoåret» lämnat en förteckning över alla sådana dagar, vidare texter för helgdagar »som av ålder firats så som apostladagar och martyrdagar» samt en textserie för mässor vid särskilda tillfällen. Beroendet av Peters är här betydligt mindre och bland de gamla helgdagarna upptas även den heliga Birgittas och Martin Luthers födelsedagar samt ärkebiskop Laurentius Petris dödsdag. Som förebild anges i anvisningarna »traditionen från Missale Lundense av 1514, vilken under senare år följts vid veckomässor i Uppsala domkyrka». Detta Missale förelåg sedan 1946 i faksimiledition.

Eginostiftelsens mässordning av år 1954 utkom i en andra upplaga 1967 på Bokförlaget Kyrkligt Forum och är enligt Andréns utarbetad av en liturgisk kommitté inom Arbetsgemenskapen Kyrklig förnyelse.¹⁵ Även denna upplaga innehåller de från ML hämtade bönerna som under åren 1941–1967 alltså trycktes icke mindre än fem gånger. Ändringarna i den andra upplagan är på ett undantag när rätt obetydliga. Det 1954 i förberedelseakten införda alternativet ur Psalt. 84 har utslutits. Detsamma är förhållandet med kanonbilderna och »de gregorianska noterna» med Abrahamssons konstnärligt utformade anfanger. De latinska citaten på första och sista sidan har likaledes strukits. »Ordets gudstjänst» har blivit »Ordets liturgi», »Missa ferialis» »mässa på vardagar», »Oratio fidelium» »Allmän kyrkobön», »Anarnes» »Brödsbrytelse» och »Postcommunio» »Slutbön». Anvisningarna har något reducerats och »den kungligaste av alla stilar» slopats.

De väsentligaste ändringarna förekommer i avdelningen »Nattvardsmässa» med dess un-

deravdelningar: Offertorium, Tacksägelsebön, Brödsbrytelse och Kommunion. I detta parti går man vidare på restaurationens väg genom en närmare anknytning till den medeltida missaletraditionen. Två böner har tillfogats före prefationen, en för kollekten¹⁶ och en för nattvardsgåvorna, nämligen 1 Krön. 29:12 och 14 som alternativ till »Kom, du evigheternas konung» i Ordo Missae av år 1942. I den Ambrosianska anarnesen har man utelämnat orden »vår Herres Jesu Kristi för oss offerade Lekamen och Blod. O Gud, du upptog nådeligen den rättfärdige Abels, vår patriark Abrahams och din överstepräst Melkisedeks offer» och något förkortat det sista partiet. Efter Fader vår följer som nyhet början och slutet av den sk embolismen dvs den medeltida kanonbönen »Libera nos» eller »Ja, fräls oss Herre». Till denna något förkortade bön har sedan lagts förbönen i Ordo Missae enligt Eginostiftelsens mässa »Tänk ock på dina hädangångna tjänare» och »Varkunna dig över oss syndare». Härtill har fogats 1. Kor. 10:16 och anvisningen: »Prästen bryter (ett av) bröden.»

I första upplagan av Eginostiftelsens mässordning påpekades, att anarnesen »ursprungligen bedits före Fader vår». Om den i Sverige följda traditionen skrev ärkebiskop Laurentius Petri 1568 följande:

»Ej heller må någon taga anstöt därav, att vi enligt gammal hävd läsa Fader vår *efter* reciteringen av Instiftelseorden, ehuru ett omvänt förhållande är rådande i andra kyrkor. Ordningen här emellan är nämligen utan betydelse och har ingenting med själva sakramentet att göra. Dess sanning vilar endast på Kristi instiftande, men ingalunda på ordningsföljden eller ens på bönen, vare sig denna lä-

¹⁵Se A. Palmqvist, De aktuella kyrkobegreppen i Sverige (SOU 1964:16) s. 212 ff.

¹⁶Denna bön, »Herre Gud himmelske Fader», ingår i Eginostiftelsens mässa (1954) efter kollektens upptagande.

ses före eller efter. Vilken ordning som än följes hänger den dock samman med en och samma handling.»¹⁷

Om placeringen av bönen »Lovad vare Du» skrev biskop Gustaf Aulén 400 år senare:

»Helt sekundär blir frågan om bönen placering, om den — såsom i den svenska handboken — skall i sin helhet ställas före Instiftelseorden eller om det skall förfaras som i den tyska eller som i den amerikanska liturgien. Den verkligt viktiga frågan gäller icke placeringen utan innehållet.»¹⁸

Inom Kyrklig förnyelse var man dock av annan mening. Enligt restaurationsprincipen måste varje bön ha sin »rätta plats» i ritualen. Den »fornkyrkliga anamnesbönen» eller »den uråldriga anamnesbönen» enligt Ambrosius placerades därför efter Instiftelseorden och före Fader vår. Denna ordning förekommer första gången i Eginostiftelsens »Högmässa. Förslag till mässordning för kyrkliga kommuniteter och för Mässans dagliga firning» (1960).

Då Eginostiftelsens mässa utkom i sin andra och Ordo Missae därmed i sin tredje upplaga 1967, var den redan ett passerat stadium. Kravet på att återställa »den rätta liturgien» genom »anknytning till Kyrkans klassiska, av alla tillfälliga riktningar oberoende tradition» hade börjat vika för nya idéer. Den liturgiskt strängt fixerade gudstjänsten skulle nu ersättas av alternativa liturgier. Den nya tiden har också satt spår i Eginostiftelsens mässordning av år 1967. Anvisningarna om var vid altaret Episteln och Evangeliet skall läsas har strukits och ersatts av följande: »Episteln kan också läsas av en lekman.»

Att i föreliggande uppsats närmare undersöka, i vad mån Ordo Missae av år 1942 direkt eller indirekt via Eginostiftelsens mäss-

ordning spelat någon roll för alla de mässor som utarbetats under det senaste årtiondet är icke möjligt. I detta sammanhang skall jag endast något dröja vid offermotivets utformning och ställning i ett av de högmässoritual som antogs vid 1975 års kyrkomöte.

6

Såsom redan framhållits, ansåg biskopen och domkapitlet i Linköping 1536 i likhet med de svenska reformatorerna, att talet om mässan som ett offer stred mot den heliga Skrift. Trots detta bibehölls emellertid i ML de olika kanonbönerna om ock i starkt omarbetad form. Peters följde i detta hänseende ML, fortsatte omarbetandet men tillfogade som en nyhet bönen ur Didaché. Detta tillfredsställde dock icke den kyrkliga förnyelsens män. Vid en konferens i Lund på nyåret 1954 vann kravet på offermotivets införande »allmänt gillande av de omkring trettio närvarande. Endast två anmälde vissa betänkligheter för offertankens starkare betoning i det planerade Missalet.»¹⁹ I Eginostiftelsens mässordning av år 1954 infördes också som redan omnämnts både epikles och som alternativ till den Peterska bönen »I lydnad för» en anamnesbön från Ambrosius. I den andra upplagan av Eginostiftelsens mässordning 1967 uteslöts »I lydnad för» och därmed bönen ur Didaché. Samtidigt återställdes »den rätta ordningen»: Epikles (»Sänd ock, o Gud»), Instiftelseord, Anamnes (»I åminnelse av din Sons lidande»), Fader vår, Embolism (»Ja, fräls oss Herre»), Agnus Dei och Fridsbön (»Herre Jesu Kriste»).

¹⁷De officijs ecclesiasticis (Liturgia Suecana II, 1927, utg. av Nat. Fransén) s. 43.

¹⁸Aulén, s. 272 f.

¹⁹Blennow (1958) s. 138.

Av avgörande betydelse för det sista eller fjärde stadiet i Ordo Missae historia blev två händelser.

Genom lag av den 13 december 1968 om försöksverksamhet medgav Kungl. Maj:t rätt att utan hinder av KL II:14 allmän gudstjänst fick hållas »enligt ordning som avviker från den som föreskrives i Kyrkohandboken». Denna frihet var dock begränsad till högst tio av domkapitlen inom varje stift utsedda församlingar. Fastän de nytillkomna bönerna i Ordo Missae av år 1942 och Eginostiftelsens mässordningar av år 1954 och 1967 enligt anvisningarna skulle läsas tyst av prästerna, hette det nu, att man i »modern liturgisk förnyelseverksamhet» försökte »så mycket som möjligt få bort alla former av privat andakt ur den ritualbundna mässordningen». Gudstjänsten skulle icke vara »prästcentrerad» utan »församlingscentrerad» och vara till för församlingen.²⁰ De tysta böernas period var förbi.

Den andra viktiga händelsen var det nya romerska missalet av år 1969 på latin och svenska. Med utgångspunkt från detta missale blev även nattvardsbönen i Eginostiftelsens mässordning föremål för kritik. Dess epikles »Sänd ock, o Gud», ansågs nu ge uttryck åt en symbolisk nattvardsuppfattning och rent av ett förnekande av realpresensen, fastän den hämtats från »den klassiska mässordningen». Även Eginostiftelsens anamnes underkändes av somliga och efter Fader vår borde »följa en av prästen föreläst bön, vilken skulle sammanfatta de troendes meditation inför instiftelse-

orden och Fader vår med sikte på mottagandet».²¹

Såsom redan påpekats var försöksverksamheten begränsad till högst tio församlingar i varje stift. På initiativ av domkapitlen i Västerås och Göteborgs stift utarbetade dock dessa stift egna försöksritual. Sverige fick därigenom för första gången efter ML av år 1536 särskilda stiftsmässor.

De ändringar i de i det föregående behandlade mässordningarna som blev en följd av det nya Missale Romanum (1969) skall här belysas med ett par exempel ur den s k Västeråsmässan. Epiklesen i Eginostiftelsens mässa »Sänd ock, o Gud», ersattes av »Helga också genom din Ande detta bröd och vin, gåvor av jordens frukt och människors arbete, som vi frambär inför dig, så att vi genom dem får del av Vår Herres Jesu Kristi sanna kropp och blod». Denna bön är sammanställd av två böner från det nya romerska missalet men har, som André påpekat, erhållit »en luthersk linje» genom slutorden som ursprungligen lydde: »och förläna att vi genom den [= »gåvor av bröd och vin»] må få del av din Sons sanna lekamen och blod». Bönen »I lyd nad för» som ingår både i Ordo Missae och i Eginostiftelsens mässa 1954 ersattes av en ny bön. Början och slutet av denna bön har hämtats från den svenska översättningen av det nya romerska missalet och mellanpartiet från den förut nämnda Ambrosianska anamnesen i Eginostiftelsens mässa. Likheter och olikheter framgår av följande parallelltryck:

²⁰S. Silén i Västerås stiftsblad 1969: 6 och 1970: 4.

²¹Se not 20. Om situationen för den svenska högkyrkligheten efter Vatikankonciliet 1968 skriver E. Palmer (Från prästmässa till folkmässa, 1969) s. 14 följande: »Ödets ironi ville att medan man i den svenska högkyrkligheten hämtade sina stilideal

från traditionellt anglikanskt och romerskt-katolskt kyrkoliv var redan den romersk-katolska kyrkan . . . i färd med att bryta nya vägar för gudstjänstlivet. Dessa strävanden kröntes efter en fyrtioårig kamp med seger i Andra Vatikankonciliet Konstitution om den heliga liturgin den 4 december 1963. Det innebar att kravet på absolut likformighet i liturgin uppgivits.»

Missale Romanum 1969:

Därför, Herre, firar vi . . . åminnel-
sen av . . . din Sons . . . lidande . . .
hans uppståndelse . . . och . . .
himmelsfärd och frambär åt dig . . .
livets bröd och . . . frälsningens
kalk. Vi bönfaller dig . . . och
ber . . .

Västeråsmässan

Därför firar vi denna måltid till
åminnelse av din Sons lidande och
död, uppståndelse och himmels-
färd. Av livets bröd och välsignel-
sens kalk äter och dricker vi intill
den dag då han kommer i härlighet.
Vi ber dig, Herre:

Ambrosius' anamnes (1967):

Se i nåd till det fullkomliga och
eviga offer, i vilket din Son en gång
för alla har framburit sig till förso-
ning för hela världens synder .

Se i nåd till det fullkomliga och
eviga offer, med vilket din Son för-
sonat oss med dig.

. . . låt alla . . .
genom den Helige Ande förenas
till en enda kropp och fullkomnas
till en levande offergåva i Kristus.

Låt oss alla genom den Helige Ande
förenas till en enda kropp och full-
komnas till ett levande offer i
Kristus.²²

Slutdoxologien »Genom honom» är hämtad från Eginostiftelsens mässordning 1967 och är identisk med den svenska texten i Missale Romanum.

Vid 1975 års kyrkomöte antogs som första alternativ Västeråsmässans nattvardsböner med ett par ändringar. Genom detta beslut har den svenska kyrkan efter 450 år för första gången i sitt högmässoritual infört offermotivet och därmed tagit avstånd från den

motivering som biskop Johannes Magni och domkapitlet i Linköping gav i ML av år 1536 och som hade följande formulering:

»Enligt den evangeliska läran kan denna sekretabön läsas i alla mässor. Nästan alla andra sekretaböner i mässorna talar nämligen om mässan såsom ett offer, vilket den gudomliga Skriftens renhet och sanning ingalunda tillåter.»

²²Den s k Göteborgsmässan har i stället för denna bön första hälften av bönen från Didache i Ordo Missae. SOU 1974: 16 s. 398.

Då en bön med offermotivet under de gångna 40 åren varit ett flera gånger framfört önskemål, får man hoppas, att denna bön ur det romerska Missalet, »Därför firar vi», även innehållsligt skall motsvara förväntningarna. De lösningsförslag som hittills framlagts har visat, att svårigheterna är stora. Man följer icke reformationens intentioner vare sig

genom att undvika eller genom att tala om mässan som ett offer utan genom att tala om offer »på ett bibliskt riktigt sätt». Det återstår att se, vad den officiellt sanktionerade nära anknytningen till den romerska mässan »på detta ömtåliga ställe»²³ kommer att innebära.

Sven Kjellerström

---

²³ Aulén s. 270 och ovan s. 22.